

Eýranyň milli ruhuny bina eden Ferdöwsi türk duşmanymy?

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Eýranyň milli ruhuny bina eden Ferdöwsi türk duşmanymy?

EÝRANYŇ MILLI RUHUNY BINA EDEN FERDÖWSI TÜRK DUŞMANYMY?

Eserini beýik türkmen sultany Mahmyt Gaznalynyň buýurmasy bilen ýazan Ferdöwsiniň sultandan eden tamasyňň çykmandygy aýdylýar, aslynda düýp çekişme Ferdöwsiniň Soltan Mahmyda bolan duşmançyligynyň üstünde barýar.

Jemgyyetleriň hakydasında ýer edinen käbir eserler bar. Bu eserler ýüzlerce ýyl geçse-de könelmeýär we gadyr-gymmatyny saklap gelýär.

Ferdöwsiniň ýazan «Şanama» eseri-de eýran milli edebiyatynyň deňsiz-taýsyz nusgalarynyň biridir.

Maşatda doglan we «Şalaryň şasy» adyny alan Muhammet Taki Ferdöwsiniň eýranlylaryň gözündäki gymmatyny düşündirende, oña şu derejäni mynasyp görýär:

«Ferdöwsi ýüzlerce görnüşli sungatdan baş çykarypdyr. Uly söze toba tagsyr welin, ol hudaý däl bolsa, pygamberdir.

Bir artisti göz öňüne getiriň: eger sahnada iki dürli oýun görkezip başarsa, bu onuň ussatlygyndan habar berýär.

«Şanamadaky» sahna serediň: Ferdöwsi ýüzlerce dürli eşikli kem-kössüz oýun oýnapdyr.

Ýurtlary eýeleýji sultan, ordalara taý gelýän gahryman, progressiw wezir we aşyk şahyr.

Hökümdarlaryň dialoglary, begzadalaryň gepleşikleri – bularyň hemmesi söz ussady Ferdöwsiniň çepeř fantaziýasynyň önümidir».

Hekim Abulkasym Mansur ibn Hasan Ferdöwsi Tusynyň gözünüň açan dünýäsi türk(men) we arap gegemoniýasynyň astyndady.

Öz halkynyň medeniýetiniň güýjuni görkezmegi makul bilen Ferdöwsi eýranlylaryň yslamdan öñki siwilizasiýalary we gahrymançylykları hakda gürrüň berýän hekaýatlary yslamy röwüşlereçaýyp «Şanama» eserini ýazyp başlapdyr.

Eserini beýik türkmen soltany Mahmyt Gaznalynyň buýurmasy bilen ýazan Ferdöwsiniň soltandan eden tamasyň cykmandygy aýdylýar, aslynda düýp çekişme Ferdöwsiniň Soltan Mahmyda bolan duşmançylygynyň üstünde barýar.

Hamala Soltan Mahmydyň türk dünýäsindäki agramyny halamadyk Ferdöwsi soltana garşı agyr tankydy bellikleri öz içine alan kasydalary ýazanmış we türk duşmanlygyny edenmiş.

Wagtyň geçmegini bilen bu pikire güwä geçýän beýitler «Şanamanyň» käbir nusgalarynda ýer alypdyr. Bu bolsa köp sanly giň düşunjeli adamlaryň beýik eýran şahyry Ferdöwsini türk duşmany hökmünde görmegine sebäp bolupdyr.

Mahmyt Gaznaly

• «Şanamanyň» näçerägi Ferdöwsä degişli?

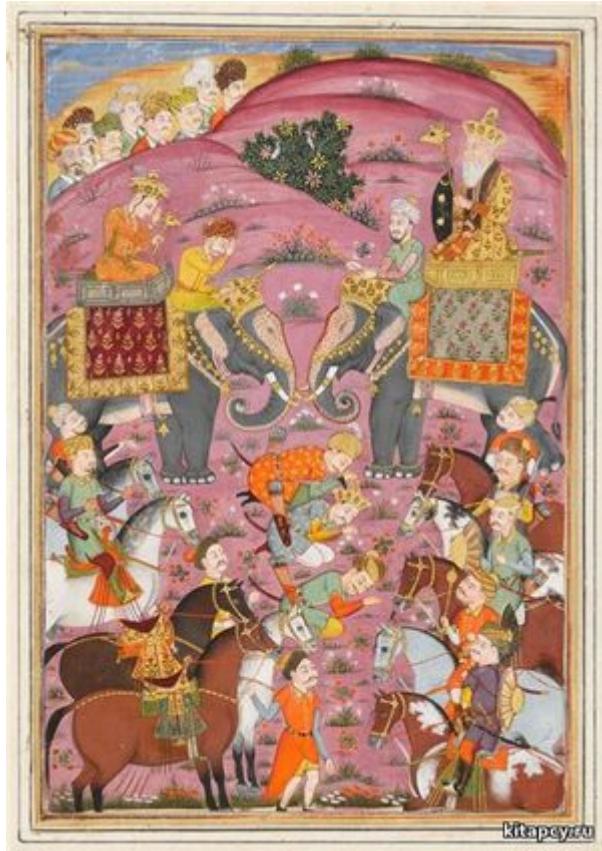
Mundan müñ ýyla golaý wagt öñ ýazylan «Şanama» doly alanda mukaddes kitap däl bolşy ýaly, dini mazmunly kitap hem däldir. Gurhandan, Töwratdan, Awestadan alınan baý many-mazmunlara eýe eser häli-häzirlerem Nowruz baýramynyň bellenýän günlerinde dini kitapdan parçalar okalýan ýaly okalýar.

Bu däbe umuman alanda esere bildirilýän gyzyklanma diýip baha berse bolar. Bizde-de Süleýman Çelebiniň «Wesîletü'n Nejât» eseri mukaddes kitap däldigine garamazdan käbir dini günlerde zikir edilýän ýaly okalmagy bu eseriň mukaddeslige dalaş edýändigini aňlatmaýar.

Şeýle-de Ferdöwsiniň «Şanamasyna» «şaýy kitaby» diýýän ýa-da onuň mukaddesleşdirilýän taraplarynyň bardygyny aýdýan jahyl-juhela topbagyň bu ajaýyp eser hakda hiç zat bilmeýändigini görkezýär.

Bu çekişme bir gapdala goýlanda, eseriň we awtoryň türk duşmançylygyny edýändigi hakdaky pikir diýseň howply jedeldir, çünkü bu jahyllardan zyýada köpbilmişsireýän toparlaryň öñe sürýän pikirini konsentirleyýär.

Bu meselede getirilen delilleriň bolsa «Şanamadan» bolmagy çekişmeleri çykgynsyz hala sokýar.

A «Şanama» eserine ýoňkelýän her beýdiň düýbünde näçerägi Ferdöwsä degişlikä?

Galyberse-de eseriň ýazylan wagty-da käbir nusgalarda yüzlerce ýyllap ýalňyş berlip gelindi. Şeýle-de birnäçe çeşme eseriň 994-nji ýylda ýazylyp başlanyp, 1004-nji ýylda gutarylandygyny öňe sürýär.

Bize mälim çeşmeler Ferdöwsiniň eseri guitaranda takmynan 81 ýaşyndadygyny aýdýar, emma eseriň bir ýerinde Soltan Mahmydyň öwülýän beýdinde Ferdöwsiniň ýaşynyň 61-digi ýazylan.

Eger Soltan Mahmyt 997-nji ýylda tagta çykan bolsa, aýdylan senelerde bir düşnüsizligiň bardygy belli bolýar.

Soltan Mahmydyň tagta çykan ýylyny müňlerce çeşmäniň ýalňyş ýazmajakdygy görnüp duran hakykatdygyna görä, «Şanamadaky» çaprazlyklar birnäçe ýyllaryň dowamynda esere girizilen ýoýulmalaryň bardygyny görkezýän iň bärkije mysaldyr.

Ferdöwsiniň Soltan Mahmydy ýigrenendigi hakdaky pikiri çüýredip taşlaýan iň gowy jogaby eseriň girişinde hut Ferdöwsiniň özi şu sözler bilen berýär:

«*Biri diýdi: –»Bu Rum ile Hindiň şasydyr,*

Kannuždan Sind deňizine çenli Eýran ile Turanda hemmeler oña guldur,

Onuň düşünjesi we buýrugy bilen ýaşaýar.

Kaşmirden Çyn deñizine çenli hökümdarlar oña tagzym ederler...»

Soltan Mahmyt bilen Ferdöwsiniň arasynda düşünişmezligiň bolandygyny öňe sürýänler muny iki sebäp bilen tasa getirjek bolýarlar: birinjisi Soltan Mahmydyň esere garaşylandan az hak tölemeği, ikinjisi-de Ferdöwsiniň pars milletçiligi.

Munuňam üstesine öňe sürülyän pikirler esaslandyrylanda Soltan Mahmydyň eser bilen gyzyklanmandygyny Ferdöwsiniň şaýy bolandygy bilen düşündirilip, şonuň üçinem awtora bermelisinden has az hak töländigi aýdylyp gelinýär.

A Ferdöwsi bolsa eserinde Hezreti Ebu Bekire, Hezreti Omara, hatda Hezreti Osmana-da mahabatly öwgüleri öz içine alýan beýitleri ulanypdyr, şonuň üçin meselä mezhepcilik ýöñkemek gara niýetliliği alamatydyr.

Şahyryň pars bolandygy sebäpli Soltan Mahmydyň onuň bilen gyzyklanmandygы baradaky pikirem ýene-de eseri okap görmedikleriň öňe sürülyän pikiridir, çünkü Ferdöwsi türklere we eýranlylara Feridunyň ogullary Tur bilen Irdən ýaýran doganlyk halklar hökmünde garaýar. Başga bir tarapdan türkler herdaýym eýran medeniýetiniň we eýranlylaryň goragçysy, arkadagy bolup geldiler.

Soň-soňlar Haje Ymam Zahiruddin Nişapuriniň «Seljuknamasynda» türkleriň eýran medeniýetine goşan ummasyz goşandyny şeýle sözler bilen beýan edýär:

«Isgenderiň orta çykmagyndan soň Egeý deñiziniň gündogar kenarlaryndan we Çanakkaleden başlap Anadolydan zyňylan eýran medeniýeti birnäçe asyr soň seljukly hanedanlygyň saýasynda gaýtadan sagdyn formada kök ýaýratdy.

Mongol basybalyşlary döwründe Anadoly seljuk-türkmen döwleti alymlaryň howpsuz gaçybatalgasyna örürüldi. Mövlana Jelaleddin Rumy, Ibn Bibi, Kanji Tusy, Şadruddin Konewi we başga-da birnäçeleri ýaly pars dilinde ýazan alymlaryň, ýazyjy-şahyrlaryň eserleri öz ugurlary boýunça nusgalyk eserler hasaplanýar.

«Şanama» miniatýuralary

Anadoly seljukly sungatynda-da eýran sungatynyň täsirini hiç kim inkär edip bilmez. Seljukly patyşalarynyň köpüsi pars şygyryna uly gzykylanma bildirip geldiler.

Beýik Seljukly döwletiniň iň soňky patyşalarynyň, Anadoly seljuklylary patyşalaryndan Keý-Kubadyň we başgalarynyň pars dilinde aýdan şygyrlary ussat şahyrlaryň ýazan şygyrlaryndan birjigem kem däl.

Beýik Seljuklylaryň we olardan ýaýran şahalarynyň taryhy boýunça geçiriljek barlaglaryň Eýran we beýleki Günbatar Aziýa ýurtlarynyň taryhlary babatda-da diýseň ähmiýetli boljagy görnüp duran zat.

Seljukly döwrünüň bu tutumy Mahmyt Gaznawynyň döwri üçinem şeýle bolmagynda galýar. Gelip çykyşy boýunça pars bolanlardan häkim, wezir ýaly döwletiň möhüm wezipelerinde işlänler barmak büküp sanardan köpdür.

Diýmek, Soltan Mahmydyň sünni bolandygy üçin şayylara ala göz bilen seretmeýşi ýaly, türkmen bolandygy üçinem parslara gyýa seredendigini hiç kim aýdyp bilmez.

Elbetde, Soltan Mahmydyň Ferdöwsî ýaly genial şahyra we «Şanama» ýaly esere nämüçin sahylyk bilen çemeleşmändigi jedelli mesele bolmagynda galýar.

Ferdöwsiniň Soltan Mahmydy hökümdar hökmünde görmändigi, halamandygy-da aýdylýar. Ýogsam bolmasa bu dereksiz pikire iň gowy jogaby Ferdöwsiniň özi jogap berýär:

«Soltan Mahmyt şa patyşanyň ogly patyşadyr. Günüň we Aýyň gümmezi onuň bilen şereplenýär.»

Bolup geçen waka barada aýdylanda bolsa, Ferdöwsî eseri Soltan Mahmydyň dykgatyna hödürläpdir, ýöne ýaşy ötüşen şahyryň

soltanyň huzuryna çykar ýaly güýç-kuwwaty bolmandyr.
Soltan Mahmyt hernäme-de bolsa, bir düýäni mas ýükläp şahyra sowgat-salam ugradypdyr, emma kerwen şähere gelip ýetende, Ferdöwsi eýýäm aradan çykan eken.
Galyberse-de, Ferdöwsiniň soltana minnetdarlygyny bildirip ýazan beýdi elimizde ýok, emma elden-ele geçen we Soltan Mahmyda sögünip ýazylan beýitleriňem hiç hili tutarygy ýokdur. Ferdöwsi türklere duşman däldi, Soltan Mahmyda-da garşydaşlygy ýokdy.

Soltan Mahmyt bolsa mezhepcى-de däldi, türkçi-de däldi.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

celikmehmedmazlum@gmail.com

22.10.2021 ý. Edebi makalalar